

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ НАПН УКРАЇНИ

НИКОНЕНКО ЛЮДМИЛА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК: 316.4: 316.77 – 159.922

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МЕДІАПРАКТИК
НА СТАНОВЛЕННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ**

19.00.11 – політична психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
Вознесенська Олена Леонідівна,
старший науковий співробітник,
лабораторії психології масової комунікації та
медіаосвіти Інституту соціальної та політичної
психології НАПН України

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Дроздов Олександр Юрійович,
завідувач кафедри загальної, вікової
та соціальної психології імені М. А. Скока
Національного університету «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка

кандидат психологічних наук,
Абаніна Ганна Валентинівна
доцент кафедри психології Університету економіки та
права «Крок».

Захист відбудеться 23 грудня 2019 року о 13 годні на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070 м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий «22» листопада 2019 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. М. Коробка

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Успішне вирішення соціально-політичних завдань неможливе без врахування механізмів функціонування політико-правової свідомості особистості, без формування готовності молоді активно брати участь у втіленні політичних норм в повсякденне життя. Важливим чинником становлення політико-правової свідомості є інформація, що поширюється у медійному просторі завдяки якій передається суспільний досвід, знання, оцінки, судження, емоції, що відображаються у змісті свідомості.

Становлення політико-правової свідомості з позицій динамічно-функціонального підходу (В. Духневич, О. Кудерміна, З. Сіверс, О. Осадько) досліджується як процес, зумовлений множинними інтераціями «особистість-соціум»; індивідуальними та груповими почуттями, емоціями, настроями, пов'язаними із реагуванням на політико-правову реальність. Представники структурно-змістовного підходу (Е. Баталов, Ю. Замошкіна, Г. Муромцев, А. Хасанов) акцентують увагу на виявленні й аналізі проявів, видів, типів, рівнів політико-правової свідомості.

Роль засобів масової комунікації в становленні політико-правової свідомості особистості розкрито у роботах І Задоріна, Ю. Бурової, А. Сюткіної, А. Хасанова. Поведінку особистості у медійному просторі розглянуто як складову медіакомпетентності (Л. Найдьонова), чинник формування патріотичних настанов (Н. Череповська), соціального оптимізму (О. Вознесенська), чинник розгортання громадянського протистояння (Д. Яровий); фактор формування медійної залежності (Г. Мироненко), що призводить до ускладнень побудови життєвих планів молоді (В. Посохова).

Окремий пласт робіт присвячено дослідженню практик у медійному просторі. Їх визначено, як чинник політико-правової ідентифікації (А. Краснякова), засіб самопрезентації особистості (Я. Шмідт), засіб адаптації спільнот до соціально-політичних умов (І. Гусев), як такі, що мають конструктивне та негативне навантаження (А. Гнедаш, Н. Рябченко) і впливають на підсвідомість (С. Васильєв).

Попри значну увагу науковців до проблеми й досі бракує ґрунтовного вивчення становлення політико-правової свідомості молоді під впливом медіапрактик політико-правового змісту. Соціальна та наукова значущість цієї проблеми зумовлює необхідність вивчення соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентської молоді.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Роботу виконано в межах наукової тематики лабораторії психології масової комунікації та медіаосвіти Інституту соціальної та політичної психології НАПН України «Соціально-психологічні та психолого-педагогічні умови організації медіаосвіти молоді» (№ держреєстрації 0114U001514). Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Інституту соціальної та політичної психології НАПН України (протокол № 03/16 від 11.02.16 р.) та узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних та психологічних наук в Україні (протокол № 1383 від 2.12.16 р.).

Мета дослідження: виявлення соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентської молоді.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання:**

1. Здійснити теоретичний аналіз стану розробленості проблеми та виокремити основні соціально-психологічні вектори впливу медіапрактик на політико-правову свідомість особистості.

2. Розкрити специфіку стереотипізованої поведінки студентської молоді в медійному просторі та особливості політико-правового інформування студентів в закладах вищої освіти.

3. Дослідити особливості становлення політико-правової свідомості студентської молоді, зумовлені застосуванням медіапрактик різних типів.

4. Розробити і апробувати тренінгову програму, спрямовану на підвищення компетентності студентів щодо медіапрактик політико-правового змісту.

Об'єкт дослідження – політико-правова свідомість особистості.

Предмет дослідження – соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження й розв'язання поставлених завдань застосовувався комплекс теоретичних та емпіричних методів:

– *теоретичні:* аналіз літератури, систематизація, узагальнення та інтерпретація зібраних даних з метою визначення особливостей становлення політико-правової свідомості особистості та медіапрактик як одного з чинників цього становлення;

– *емпіричні:* глибинні індивідуальні та групові інтерв'ю, анкетування та тестування, зокрема методика «Незавершені речення» – для виявлення змістових особливостей становлення ППС, «Методика дослідження політичних настанов особистості», (Г. Бієрбраур), «Опитувальник рівня патерналізму щодо інститутів влади», (Т. Стефаненко, О. Тихомандрицька, Є. Белінська), «Тест соціальних і політичних позицій» (Г. Айзенк, Г. Вілксон) – для ідентифікації політико-правових настанов особистості, опитувальник «Особливості політичної соціалізації особистості» (Є. Чорний) – для ідентифікації політико-правових уявлень та ставлення особи до політико-правової дійсності;

– *математико-статистичні:* критерій χ^2 -Пірсона для з'ясування впливу майбутньої професії студентів на структурні компоненти ППС; критерій Н-Краскала-Уоліса для перевірки однорідності експериментальної, контрольної і плацебо-групи у тренінгу, критерій Т-Вілксона для оцінювання пост-тренінгових змін у контрольній, експериментальній, плацебо-групі; однофакторний дисперсійний аналіз для ідентифікації впливу фаху на уявлення студентів про політико-правову ситуацію в Україні; критерій U-Манна-Вітні для визначення відмінностей, пов'язаних з особистою участю у політико-правових подіях та інтенсивністю реалізації медіапрактики різного типу; факторний аналіз за методом головних компонент для реконструкції просторів користування джерелами політико-правового змісту та довіри до них; кореляційний аналіз для виявлення особливостей структурної організації ППС.

Надійність і достовірність результатів забезпечувалася багатоплановим теоретичним дослідженням та використанням методів, релевантних об'єкту, предмету, меті та завданням дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів.

Уперше:

– *визначено* особливості впливу медіапрактик на структуру політико-правової свідомості: внаслідок *зростання інтенсивності* реалізації медіапрактик та *медіаактивності* особи зменшується фрагментарність політико-правової свідомості; дезактуалізуються зв'язки у системі політико-правових настанов; стабілізуються зв'язки між уявленнями, мотивацією політичної часті, позитивним ставленням до політики;

– встановлено, що *високий рівень* інтенсивності застосування медіапрактик пов'язаний із більш позитивним ставленням до політики, більшою структурованістю політико-правових уявлень, позитивною мотивацією політичної участі; *низький рівень* – із настановою на консервативність;

– *доведено* можливість підвищення інтенсивності реалізації студентами пасивних та активних медіапрактик у політико-правовій комунікації за допомогою спеціально організованої тренінгової програми.

Дістали подальшого розвитку уявлення про:

- усталені канали політико-правового інформування студентів, їх структуру та значущість для становлення свідомості;

- віртуальні аналоги навчальних груп у соціальних мережах та їх роль для політико-правового інформування та мобілізації студентів.

Поглиблено знання про:

- процеси становлення політико-правової свідомості, опосередковані впливом різних чинників політико-правового інформування;

- медіапрактики як стереотипізовану і впорядковану активність особистості у медійному просторі, розширено їхню класифікацію;

- роль освітнього середовища закладів вищої освіти у політико-правовій соціалізації молоді.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження мають практичну значущість для підвищення медіаграмотності та медіакультури населення, що відповідає пріоритетам доктрини інформаційної безпеки України (Указ президента України № 47/2017). Отримані результати можуть використовуватися соціальними та політичними психологами в процесі розробки програм, спрямованих на попередження, нейтралізацію маніпулятивних інформаційних впливів у політико-правовій сфері; при розробленні стратегій, спрямованих на забезпечення інформаційної безпеки держави. Програму тренінгу підвищення компетентності молоді щодо реалізації медіапрактик політико-правового змісту доречно застосовувати в комплексних програмах, спрямованих на підвищення медійної та політико-правової компетентності молоді. Сформований та апробований комплекс діагностичних методик може бути використано для оцінки тенденцій у масовій, суспільній політико-правовій свідомості різних цільових категорій респондентів, а структурні блоки авторської анкети – для виокремлення тенденцій поведінки у медійному просторі і, зокрема медіапрактик політико-

правового змісту. Теоретичний та емпіричний матеріал може стати корисним у процесі розробки та викладання навчальних курсів із соціальної, політичної психології та медіапсихології.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення, результати емпіричного дослідження та висновки роботи доповідалися й обговорювалися на четвертій Міжнародній науково-методичній конференції «Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи», (м. Київ, 2016); II Міжнародній науково-практичній конференції з питань охорони психічного здоров'я «MentalHealth» (м. Київ, 2018); XVI Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених та студентів «Політ. Сучасні проблеми науки» (м. Київ, 2016); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції «Від медіа-грамотності до медіа-культури: стратегії, проблеми, перспективи» (м. Миколаїв, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософія, теорія та практика випереджаючої освіти для сталого розвитку», (м. Дніпро, 2016); XXII щорічній науковій конференції «Соціальна і політична психологія сьогодні: здобутки, проблеми, нові рубежі», (м. Київ, 2016); науково-практичному семінарі «Медіаторчість проти медіатравми» (м. Київ, 2018); круглому столі «Українське націотворення: між конфліктом і консенсусом», (м. Київ, 2019).

Публікації. Основний зміст роботи відображено в 11 публікаціях, із них 7 статей у наукових фахових виданнях, включених до переліку МОН України; 1 стаття – в виданні, що індексується у міжнародних наукометричних базах.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загального висновку, списку використаних джерел, що налічує 247 найменувань (з них 15 іноземними мовами). Загальний обсяг дисертації становить 251 сторінки, основна частина – 172 сторінок. Дисертація містить 15 таблиці та 13 рисунків, які займають 12 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, описано методи дослідження, представлено наукову новизну та практичне значення, наведено дані про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг дисертації.

У **першому** розділі «**Методологічні основи дослідження впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів**» Представлено стан розробленості проблеми політико-правової свідомості особистості, проаналізовано специфіку тлумачення політико-правової свідомості у межах динамічно-функціонального і структурно-змістового підходів, висвітлено роль медіа в процесі її формування у студентської молоді. Представлено розуміння концепту «медіапрактики» в контексті комунікації політико-правового змісту.

У роботі обґрунтовано, що найбільш продуктивними з огляду на поставлені завдання є положення динамічно-функціонального підходу (З. Сіверс, В. Духневич, О. Осадько) до розуміння політико-правової свідомості, яку визначено як різновид

суспільної свідомості, що формується під впливом і в рамках певних соціальних умов та яка відображає політико-правові процеси й явища.

Структурними компонентами політико-правової свідомості визначено настанови, уявлення та ставлення особистості до політико-правової дійсності (В. Духневич, З. Сіверс). Соціально-психологічними чинниками становлення політико-правової свідомості особистості є досвід участі у ситуаціях політико-правового змісту, інформаційні інтервенції медіа (І. Білоус, О. Кочарян, А. Хасанов), система настановлень, переконань і цінностей соціального оточення (О. Васильченко), та політична спрямованість соціальних інститутів, з якими взаємодіє особистість (Л. Кияшко).

Інформаційні інтервенції медіа проаналізовано як такі, що опосередковуються застосуванням особистістю медіапрактик, які постають як комунікація між суб'єктами взаємодії (І. Гусев,), що підвищує суб'єктність особистості та спільноти в політико-правових комунікаціях (А. Краснякова) та є засобом самопрезентації людини у політичній площині (Я. Шмідт). Спираючись на праці І. Гусева, Н. Малєєвої, В. Посохової, Т. Титаренко, К. Черемних медіапрактики у роботі визначено як стереотипізовану, впорядковану активність, що полягає в оперуванні масивами контенту, який несе інформацію про події, соціальні явища і процеси в соціумі і передбачає включеність суб'єкта у взаємодію з інформаційними ресурсами й користування медіапродуктами.

На основі аналізу досліджень визначено критерії класифікації: 1) *суб'єктність* (індивідуальні, групові; практики спільнот); 2) *динаміка розгортання* у часовому вимірі (короткотривалі, довготривалі); 3) *якість впливу* на особистість та соціальне середовище (конструктивні/деструктивні медіапрактики); 4) *функціональність* (поліфункціональні, монофункціональні); 5) *вид діяльності* (гра, навчання, діяльність, творчість); 6) *тип медіа*, в комунікативному просторі якого реалізується медіапрактика; 7) *тип технічного засобу*, завдяки якому відбувається контакт з медійним простором; 8) *ступінь медіаактивності* особистості.

Зважаючи на положення про ключову роль медіаактивності особистості (О. Вознесенська), останній критерій застосовано для з'ясування особливостей медіапрактик політико-правового змісту. Пасивні медіапрактики виявляються у пасивному споживанні контенту політико-правового змісту, реактивні – у реагуванні на медіапродукцію, створену іншими; активні – у створенні власного контенту з подальшим її розміщенням у медійному просторі.

Висловлено припущення, що особливості соціально-психологічного впливу медіапрактик можуть бути ідентифіковані через порівняльний аналіз політико-правових настанов, уявлень та ставлень осіб, які застосовують пасивні, реактивні, чи активні медіапрактики, вирізненні за інтенсивністю їхньої реалізації.

У другому розділі «**Програма емпіричного дослідження соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів**» Обґрунтовано доцільність застосування процедур якісного і кількісного підходів, представлено емпіричну програму дослідження соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення

політико-правової свідомості студентів. Описано методи та процедуру дослідження. Подано характеристики вибірових сукупностей, уточнено вибірку та виокремлено проміжні змінні дослідження.

Для визначення соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів, здійснено обґрунтування одночасного використання процедур якісного і кількісного підходів. Процедури якісного підходу (методика «Незавершені речення», глибинні інтерв'ю, анкетування) було спрямовано на виявлення табуйованих у середовищі закладів вищої освіти тем, пов'язаних із реагуванням на політико-правові реалії, виокремлення й систематизацію медіапрактик, що реалізують студенти у сучасних умовах, з'ясування ролі різних джерел політико-правового інформування студентів, ідентифікацію генеральних смислів щодо поточної ситуації. У рамках кількісного підходу отримано дискретні вимірювані дані. Для цього застосовувалися діагностичні методики, спрямовані на вимірювання політико-правових настанов і уявлень та ставлення особистості до політико-правової дійсності.

Також у роботі обґрунтовано принципи формування вибірових сукупностей та наведено їхні параметри (загальний обсяг вибірових сукупностей – 770 студентів з 12 закладів вищої освіти м. Києва). В анкетуванні брали участь 428 осіб, у глибинних і групових інтерв'ю – 36 осіб, для ідентифікації кількісних тенденцій досліджуваних особливостей задіяні 256 осіб, у апробації розробленої тренінгової програми – 50 осіб.

Емпіричне дослідження соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів складалася із п'яти етапів. *Перший* (підготовчий) етап спрямовано на уточнення способів операціоналізації змінних та характеристик вибірової сукупності; *другий* – на визначення поширених у студентській спільноті медіапрактик, що реалізують студенти при оперуванні масивами інформації політико-правового змісту, *третій* – на виявлення усталених каналів політико-правового інформування студентів, *четвертий* – на з'ясування соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на політико-правову свідомість студентів. На *п'ятому* етапі здійснено розробку і апробацію тренінгу, спрямованого на підвищення компетентності учасників щодо медіапрактик політико-правового змісту.

На першому етапі досліджено впливи з боку проміжних змінних «Професійна спрямованість навчання», «Особиста участь у подіях політико-правового змісту», «Вік», «Курс». Сформовано чотири вибірки для аналізу особливостей впливу професійної спрямованості навчання на політико-правові уявлення студентів про ситуацію в Україні, а саме: 1) психологів, соціальних працівників; 2) юристів, політологів; 3) медійників (рекламістів, журналістів тощо) 4) об'єднаної вибірки, до якої входили студенти інших різних спеціальностей (менеджери, інженери, лікарі, технологи та ін.). Остання вибірова сукупність слугувала контрольною для інших рівнів незалежної змінної.

Завдяки порівняльному аналізу чотирьох вибірових сукупностей, проведеному за допомогою χ^2 Пірсона, з'ясовано, що уявлення студентів політологічних та правничих спеціальностей про динаміку розвитку політико-правової ситуації в Україні відрізняються від інших субвибірок у вимірі «негативне

оцінювання минулого/позитивне оцінювання теперішнього і майбутнього», ($p < 0,01$). Контент-аналіз їхніх відповідей виявив складно-організованість, розмаїття смислових рядів при описі теперішньої політико-правової ситуації порівняно з іншими підгрупами. Відмінностей між іншими трьома вибірковими сукупностями не виявлено. Задля елімінації впливу професійних компетенцій, набутих під час навчання, студенти правничих професій та майбутні політологи не приймали участь у подальших дослідженнях.

Виявлено відмінності політико-правових уявлень про минулу, теперішню та майбутню політико-правову ситуацію в Україні, зумовлені особистою участю студентів в подіях Євромайдану (2013-2014 рр.). Респонденти, що брали в них участь, схильні негативно оцінювати минуле при більш позитивних уявленнях про теперішню та майбутню політико-правову ситуацію в державі (U-Манна-Вітні, $p \leq 0,001$).

Також виявлено відмінності, пов'язані із проміжною змінною «Курс» (за критерієм Н-Краскела-Уоліса; $p < 0,01$) при оцінюванні політико-правової ситуації в Україні в минулому: студенти старших курсів схильні оцінювати минулу ситуацію більш негативно, ніж студенти молодших курсів.

Означені відмінності враховано на наступних етапах дослідження при формуванні вибірових сукупностей.

У третьому розділі «**Характеристика особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів**» представлено результати емпіричного дослідження. Описано медіапрактики політико-правового змісту різних типів, проаналізовано роль джерел інформування студентів, розкрито особливості політико-правового інформування в закладах освіти, виокремлено соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик різного типу на структуру і зміст політико-правової свідомості студентів. Представлено результати апробації тренінгу, спрямованого на підвищення компетентності студентів щодо медіапрактик політико-правового змісту.

Метою *другого* етапу було з'ясування особливостей стереотипізованої поведінки студентів у медійному просторі. На основі глибинних індивідуальних і групових інтерв'ю, обробка яких здійснювалася за допомогою контент-аналізу, було виокремлено і описано пасивні, реактивні, активні медіапрактики, що реалізують студенти в медійній комунікації.

Пасивні медіапрактики характеризуються споживання контенту без подальшого оперування з ним у медійному просторі: ознайомлення із політико-правовими новинами (у тому числі завдяки «Вікіпедії»); прослуховування, перегляд або комбіноване сприймання релевантних за змістом передач; читання експертних блогів, анекдотів про політику та владу; перегляд медіазвернень; прослуховування он-лайн каналів оперативного зв'язку «Zello». Реактивним медіапрактикам притаманне реагування на контент, створений іншими: поширення інформації (про перебіг подій на Сході України, корупційну діяльність представників органів влади, акції протесту тощо); перепост, обговорення і коментування політико-правового контенту; інформаційна протидія неправдивим повідомленням. *Активним* медіапрактикам притаманне створення контенту або активний вплив на зміст медійного простору: медіазвернення; групи координації; «стьобінг»; поширення

соціально-значущої інформації; гра в комп'ютерні ігри, в яких розгортається політико-правовий контекст; ведення експертних блогів, інформаційні атаки на віртуальних опонентів.

Узагальнення даних анкетування та глибинних інтерв'ю на основі контент-аналізу та описових статистик дозволило зробити висновок про високий рівень залучення студентів у політико-правові медійні комунікації завдяки застосуванню сучасних гаджетів, що поєднується з низьким рівнем усвідомлення маніпулятивних впливів. Медійній поведінці студентства притаманні: перманентний доступ до контенту політико-правового змісту, висока інтенсивність комунікації; мобілізаційна готовність до спільних дій, мультимережевість; активна взаємодія студентів із працівниками закладів вищої освіти.

Метою *третього* етапу було виявлення усталених каналів політико-правового інформування студентів та їх значущості. Грунтуючись на висновках теоретичного етапу, основними джерелами політико-правового інформування студентів визнано *близьке соціальне оточення особистості* (члени родини; друзі та знайомі); *освітнє середовище*: (студенти з навчальної групи; студенти інших груп, факультетів, закладів вищої освіти; лідери студентського самоврядування; викладачі; методисти з виховної роботи; керівництво навчального закладу); *медіа*: (соціальні мережі; тематичні сайти; газети; радіо; телебачення; офіційні Інтернет-ресурси органів влади); *суспільні інститути* (політики, активісти політичних партій; представники органів влади; представники громадянських рухів, волонтери; служителі церкви, активісти релігійних громад).

На основі факторного аналізу реконструйовано семантичну структуру усталених каналів політико-правового інформування студентів, що описує 66,65 % сумарної дисперсії, в яку входять 6 факторів: основні суб'єкти політико-правової взаємодії (14,7 %); мас-медіа (12,56 %); функціонери закладів вищої освіти (11,23 %); студентське інформування по типу «рівний-рівному» (9,98 %); джерела з мінімальною соціальною дистанцією (9,56 %); інформація від релігійних організацій (8,2 %).

На основі факторного аналізу реконструйовано структуру довіри до джерел політико-правового інформування, яка описує 66,79% сумарної дисперсії, включає п'ять факторів: 1) довіра до представників освітнього середовища ЗВО (18 %); 2) довіра до мас-медіа (15,53 %); 3) довіра до близького оточення (12,9 %); 4) довіра до представників громадянського суспільства (10,3 %); 5) довіра до представників органів влади (10,1 %).

Встановлено, що медійний простір для студентів сегментовано на дві підгрупи: мас-медіа і соціальні медіа. При реалізації медіапрактик інформація, отримана від мас-медіа, розцінюється як не значуща, натомість інформація, що надходить із соціальних мереж, викликає довіру. Згадані відмінності щодо значущості джерел зумовлені наближеністю до владних суб'єктів, паритетністю комунікації, можливістю впливати на інформаційне наповнення ресурсу та надавати зворотній зв'язок.

На *четвертому* етапі здійснено аналіз соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на структурні компоненти політико-правової свідомості студентів. З цієї метою здійснювалося порівняння респондентів, які з різною

інтенсивністю (низькою/високою) реалізують пасивні, реактивні, активні медіапрактики.

На основі порівняльного аналізу, здійсненого за допомогою критерію U-Манна-Вітні, виявлено особливості, притаманні субвибіркам з високими рівнями реалізації пасивних, реактивних, активних медіапрактик. А саме: субвибіркам з високим рівнем властиві вищі показники за шкалами «Ставлення до політиків» ($p \leq 0,001$); «Когнітивний блок політичної свідомості» ($p \leq 0,001$); «Мотивація політичної участі» ($p \leq 0,001$). Для субвбірок з низькими рівнями реалізації таких медіапрактик характерним є високі показники за шкалою «Консерватизм» ($p \leq 0,001$).

Окрім того, виявлено, що зі зростанням медіаактивності респондентів зменшуються відмінності між вимірами політико-правової свідомості. Різниця у рівнях реалізації пасивних медіапрактик зумовлює відмінності за десятьма вимірами політико-правової свідомості: «Схвалення авторитаризму» ($p < 0,05$); «Зняття відповідальності» ($p < 0,05$); «Расизм» ($p < 0,05$); «Жорсткість» ($p < 0,05$); «Консерватизм» ($p < 0,01$); «Соціалізм» ($p < 0,05$); «Ставлення до політиків», ($p < 0,05$); «Ставлення до політики» ($p < 0,001$); «Когнітивний блок політичної свідомості» ($p \leq 0,001$); «Мотивація політичної участі» ($p \leq 0,001$).

Для реактивних медіапрактик виявлено відмінності за шістьма вимірами: «Реакційність» ($p < 0,05$); «Расизм» ($p < 0,05$); «Консерватизм» ($p < 0,01$); «Когнітивний блок політичної свідомості», ($p < 0,001$); «Ставлення до політики» ($p < 0,001$); «Мотивація політичної участі» ($p < 0,001$).

При порівнянні інтенсивності активних медіапрактик виявлено відмінності за п'ятьма вимірами («Расизм» ($p < 0,05$); «Жорсткість» ($p < 0,01$); «Ставлення до політики» ($p \leq 0,001$); «Когнітивний блок політичної свідомості» ($p < 0,001$); 5) «Мотивація політичної участі» ($p < 0,001$).

Для встановлення особливостей структурних зв'язків між компонентами політико-правової свідомості було проведено кореляційний аналіз (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена).

Показано, що між респондентами, що мають різну інтенсивність реалізації *пасивних* медіапрактик (низька/висока), існує подібність структурної організації політико-правової свідомості, що знаходить вираження у зв'язках між «Расизмом»– «Реакційністю» ($\rho = 0,45$, $p \leq 0,001$; $\rho = 0,603$, $p \leq 0,001$); «Соціалізмом» – «Жорсткістю» ($\rho = -0,402$, $p \leq 0,001$; $\rho = -0,308$, $p \leq 0,001$); «Ставленням до політиків» – «Когнітивним блоком політичної свідомості» ($\rho = 0,4$; $p \leq 0,001$; $\rho = 0,453$, $p \leq 0,001$); «Мотивацією політичної участі» - «Когнітивним блоком політичної свідомості» ($\rho = 0,359$, $p \leq 0,001$; $\rho = 0,526$, $p \leq 0,001$); «Мотивацією політичної участі» – «Ставленням до політики» ($\rho = 0,348$, $p \leq 0,001$; $\rho = 0,49$, $p \leq 0,000$); «Мотивацією політичної участі» – «Ставлення до політиків» ($\rho = 0,554$, $p = 0,001$; $\rho = 0,653$, $p \leq 0,001$). Виявлено структурні відмінності, що знайшли вияв у зв'язках між «Мотивацією політичної участі» – «Схваленням авторитаризму» ($\rho = 0,337$, $p \leq 0,001$; 2) «Расизмом»– «Жорсткістю», ($\rho = 0,45$, $p \leq 0,001$; ($\rho = 0,258$, $p \leq 0,01$); 3) «Расизмом»– «Соціалізмом», ($\rho = -0,304$, $p \leq 0,001$, $\rho = -0,16$, $p = 0,77$).

Між респондентами, що мають різну інтенсивність реалізації *реактивних* медіапрактик (низька/висока), існує структурна подібність політико-правової свідомості, що знаходить вираження у зв'язках між «Расизмом» – «Реакційністю»

($\rho=0,46$, $p\leq 0,001$; ($\rho=0,61$, $p\leq 0,001$); «Реакційністю» – «Радикалізмом» ($\rho=0,718$, $p\leq 0,001$; $\rho=0,748$, $p\leq 0,001$); «Расизмом» – «Радикалізмом» ($\rho=0,661$, $p\leq 0,001$; s_4 : $\rho=0,77$, $p\leq 0,001$); 4) «Ставленням до політики» – «Когнітивним блоком політичної свідомості» ($\rho=0,477$, $p\leq 0,001$; $\rho=0,620$, $p\leq 0,001$); «Ставленням до політики» – «Мотивацією політичної участі» ($\rho=0,592$, $p\leq 0,001$; $\rho=0,62$, $p\leq 0,001$); «Мотивацією політичної участі» – «Когнітивним блоком політичної свідомості» ($\rho=0,364$, $p\leq 0,001$; $\rho=0,612$, $p\leq 0,001$). Відмінності між структурами політико-правової свідомості у цих двох вибірках експліковано через наявність зв'язку між «Расизмом» та «Ставленням до політики» для субвибірки із високим рівнем реалізації реактивних медіапрактик ($\rho=-0,305$, $p\leq 0,01$) та відсутністю цього зв'язку – для субвибірки із низьким рівнем ($\rho=0,116$, $p=0,156$).

Між респондентами, що мають різну інтенсивність реалізації активних медіапрактик (низька/висока), існує структурна подібність політико-правової свідомості, що знаходить вираження у зв'язках між «Ставленням до політики» – «Мотивацією політичної участі» ($\rho=0,645$, $p\leq 0,001$; $\rho=0,694$, $p\leq 0,001$); «Ставленням до політики» – «Когнітивним блоком політичної свідомості» ($\rho=0,457$, $p\leq 0,001$; $\rho=0,572$, $p\leq 0,001$); «Мотивацією політичної участі» – «Когнітивним блоком політичної свідомості» ($\rho=0,374$, $p\leq 0,001$; $\rho=0,541$, $p\leq 0,001$). Також зафіксовані відмінності у структурах зв'язків, а саме: у субвибірці із низьким рівнем реалізації активних медіапрактик наявний прямий зв'язок між «Расизмом» – «Жорсткістю», ($\rho=0,514$, $p\leq 0,001$), тоді як у субвибірці із низьким рівнем реалізації активних медіапрактик – зв'язок відсутній ($\rho=-0,273$, $p\leq 0,01$).

Субвибіркам з *низьким рівнем* реалізації медіапрактик притаманна більша консервативність у політико-правовій площині, субвибіркам з *високим рівнем* – більш позитивне ставлення до політики, вищій ступінь структурованості уявлень, позитивна мотивація політичної участі.

Підвищення інтенсивності медійної політико-правової комунікації призводить до дезактуалізації зв'язків у системі політико-правових настанов; структурування уявлень; зростання мотивації політичної участі, більш позитивного ставлення до політико-правового процесу, зменшення фрагментованості структури політико-правової свідомості студентів.

На н'ятому етапі розроблено тренінгову програму, спрямовану на підвищення компетентності студентів щодо медіапрактик політико-правового змісту, оскільки було визначено, що низька компетентність студентів, не сформованість навичок критичного мислення, вразливість до маніпулювання свідомістю в медійному просторі є чинниками інформаційної вразливості.

З метою підвищення точності оцінки ефективності тренінгу використовувався міжсуб'єктний план із трьома вибірками (експериментальною, контрольною та «плацебо»). Контроль еквівалентності вибірок здійснювався за допомогою оцінювання частоти реалізації медіапрактик різного типу.

Формування умінь у сфері політико-правової комунікації студентів у медійному просторі здійснювалося завдяки тренінговій програмі, яка включала: засвоєння знань про особливості реалізації медіапрактик, прийоми маніпулювання свідомістю та розвиток критичного мислення. У групі плацебо проведено цикл лекцій на тему «Негативні явища у політико-правовій сфері», що дозволило

враховувати зміни, пов'язані з реактивністю досліджуваних.

За показниками T-критерію Вілкоксона лише в експериментальній вибірці відбулися статистично значущі зміни в показниках інтенсивності реалізації пасивних та активних медіапрактик ($p < 0,05$) у бік зростання, що засвідчує ефективність запропонованої тренінгової програми у підвищенні компетентності студентів щодо реалізації медіапрактик політико-правового змісту.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне узагальнення й вирішення наукової проблеми визначення соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів, що дозволить нейтралізувати негативні наслідки інформаційних впливів.

Отримані результати дозволяють зробити такі висновки:

1. Медіапрактики визначено як стереотипізовану, впорядковану активність, що полягає в оперуванні масивами контенту, який несе інформацію про події, соціальні явища і процеси в соціумі та передбачає включення суб'єкта у взаємодію з інформаційними ресурсами й користування медіапродуктами. Медіапрактики класифіковано за такими критеріями, як суб'єктність, динаміка часового розгортання, якість впливу, функціональність, вид діяльності, тип медіа та технічного засобу, канал сприймання, ступінь медіаактивності.

Політико-правову свідомість визначено як вид суспільної свідомості, яка формується під впливом певних соціальних умов, відбиває політико-правові процеси й явища та має пізнавальний, оцінний і регулятивний компоненти. Її структурними компонентами визначено політико-правові настанови, уявлення та ставлення особистості до політико-правової дійсності.

2. На основі даних анкетування, глибинних і групових інтерв'ю визначено особливості стереотипізованої медійної поведінки студентів: перманентний доступ до контенту політико-правового змісту, висока інтенсивність комунікації за допомогою гаджетів (часом з ознаками медіа-залежності); мультимережевість осередків студентського самоорганізації. Виокремлено і описано пасивні, реактивні та активні медіапрактики політико-правового змісту, що реалізують студенти в сучасних умовах.

На основі факторного аналізу виокремлено шестифакторну модель політико-правового інформування студентів: основні суб'єкти політико-правової взаємодії; мас-медіа; функціонери закладів вищої освіти; студентське інформування по типу «рівний-рівному»; джерела з мінімальною соціальною дистанцією; релігійні організації. Медіа для студентів розподілені на дві групи: мас-медіа і соціальні медіа, а відмінності в інтенсивності користування різними джерелами та їх значущості для них зумовлені близькістю джерела до владних суб'єктів, паритетністю комунікації, можливістю впливати на наповнення медіаресурсу, надавати зворотній зв'язок щодо контенту.

В результаті теоретичного та змістовно-сислового аналізу даних інтерв'ю та анкетування виявлено високий рівень залучення студентів у медійне середовище закладів освіти. Значущість інформації, отримана від викладачів, керівництва

зумовлена стосунками з ознаками «домінування-підпорядкування»; експортом довіри з професійної сфери на політико-правову; готовністю переймати поведінкові моделі, цінності професійної спільноти. Виокремлено, на основі аналізу медійної поведінки студентів, роль віртуальних аналогів навчальних груп як осередку інформування та мобілізації спільноти.

3. Реалізація медіапрактик комплексно впливає на всі структурні компоненти політико-правової свідомості (настанови, уявлення та ставлення) осіб, які реалізують медіапрактики різних типів. При *підвищенні інтенсивності* реалізації медіапрактик відбуваються зміни структури політико-правової свідомості: дезактуалізуються зв'язки між настановами на політичну активність, схвалення авторитаризму, соціалізм, расизм, реакційність, жорсткість, консерватизм; утворюються зв'язки між уявленнями, мотивацією політичної участі та позитивним ставленням до політико-правового процесу.

Мірою зростання інтенсивності реалізації медіапрактик та медіаактивності особистості зазнає змін зміст та структура політико-правової свідомості: відмінності у рівні пасивних медіапрактик обумовлюють відмінності за десятьма показниками політико-правової свідомості, у рівні реактивних медіапрактик – за шістьма, а у рівні активних медіапрактик – за п'ятьма показниками, що доводить процесуальність становлення політико-правової свідомості.

Визначено соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів: активне застосування медіапрактик пов'язане з більш позитивним ставленням до політиків, вищим ступенем структурованості політико-правових уявлень, позитивною мотивацією політичної участі; низький рівень реалізації медіапрактик – з настановою на консервативність.

4. Узагальнення та інтерпретація результатів дослідження стали основою для розробки та апробації тренінгової програми, спрямованої на підвищення компетентності студентів щодо реалізації медіапрактик. В результаті апробації програми зафіксовано підвищення показників «інтенсивність реалізації пасивних медіапрактик» та «інтенсивність реалізації активних медіапрактик», що доводить її ефективність.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні соціально-психологічних особливостей впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості інших соціальних груп, що надасть можливість отримати цілісну картину наслідків інформаційних інтервенцій та сформулювати запобіжні заходи щодо їх нейтралізації.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Никоненко Л. В. Психологічний аналіз проявів політико-правової соціалізації сучасного українського студентства. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. праць. 2015. № 1. С. 293-301.

2. Никоненко Л. В. Роль медіа в становленні політико-правової свідомості особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*: зб. наук. праць. 2015. №3. С. 300-309

3. Никоненко Л. В. Медіапрактики як чинник становлення політико-правової свідомості студентів. *Психологічні науки: проблеми та здобутки*. 2015. №8. С. 144-168.

4. Никоненко Л. В. Особливості реалізації молоддю медіапрактик політико-правового змісту в умовах гібридної війни. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. 2016. Вип. 37 (40). С 277-278.

5. Никоненко Л. В. Особливості уявлень студентів різного фаху про політико-правову ситуацію в Україні. *Проблеми політичної психології*: зб. статей. 2016. Вип. 3 (17). С. 220-234.

6. Никоненко Л. В. Довіра студентів до політико-правового інформування в умовах освітнього середовища. *Проблеми політичної психології*: зб. статей. 2017. Вип. 6 (20). С. 183-196.

7. Никоненко Л. В. Уявлення студентів про політико-правову ситуацію в Україні. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*: зб. статей. 2017. Вип. 39 (42). С. 93-104.

Публікації у виданнях, які входять до міжнародних наукометричних баз:

8. Никоненко Л. В. Факторна структура отримання студентами інформації політико-правового змісту і їх довіри до неї. *Педагогічний процес: теорія і практика*. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС»», 2018. Вип. 3 (62). С.105-114.

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

9. Никоненко Л. В. Про актуальність дослідження патерналістичних настанов особистості. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матер. VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (11 листопада 2017 р., м. Київ). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 285-288.

10. Никоненко Л. В. Про мову ворожнечі в умовах воєнного конфлікту РФ і України. *Українське націотворення: між конфліктом і консенсусом*: тези доп. круглого столу. (19 квітня 2018 р., м. Київ). 2018. с. 50-54 URL: <http://methodology.ucoz.net/load/> (дата звернення: 31.01.2019).

11. Nikonenko L. Political and Legal Informing of Students in Conditions of Military Conflict Between Russia and Ukraine. *Mental Health Global Challenges XXI Century MHGC Proceedings*. 2018. p. 73-75. URL: <https://www.mhgc21.org/uploads/MHGC-Proceedings-2018.pdf> (дата звернення: 15.08.2019).

АНОТАЦІЇ

Никоненко Л. В. Соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів. - На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.11.00 – політична психологія. – Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. – Київ, 2019.

У дисертації визначено медіапрактики, що реалізують студенти в сучасних умовах, виявлено усталені канали їх політико-правового інформування. Медіапрактики визначено засобом отримання, передавання, поширення та інформації політико-правового змісту. Встановлено, що активні, реактивні медіапрактики обумовлюють високий рівень значущості джерела, застосування пасивних медіапрактик – низький рівень. Доведена процесуальність становлення політико-правової свідомості, що зумовлена реалізацією медіапрактик.

Визначено соціально-психологічні особливості впливу медіапрактик на становлення політико-правової свідомості студентів. Виявлено, що мірою зростання медіаактивності людини утворюються стійкі зв'язки між уявленнями, позитивним ставленням до політико-правового процесу, мотивацією політичної участі. При низькому рівні інтенсивності реалізації більш виражена настанова на консервативність. Ідентифіковано структурні і змістовні відмінності політико-правової свідомості, зумовлені інтенсивністю та медіаактивністю реалізації медіапрактик. Представлено результати апробації тренінгової програми, спрямованої на підвищення компетентності студентів щодо медіапрактик політико-правового змісту.

Ключові слова: медіапрактики, політико-правова свідомість, медіапрактики політико-правового змісту, медіаактивність, інтенсивність реалізації медіапрактик, студентська молодь.

Nykonenko L.V. Socio-psychological feature of the influence of media practices on the formation of political and legal consciousness of students. – On the rights of the manuscript.

The dissertation for Candidate Degree in Psychological Sciences in specialty 19.00.11 – Political Psychology. – Institute for Social and Political Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2019.

The work is devoted to the study of social and psychological features of the influence of media practices on the formation of political and legal consciousness of students. The following socio-psychological factors of consciousness formation are outlined: influences of media, close social environment, social institutions in which the personality is involved; experience of participation in situations of political and legal content.

Media practice is defined as a stereotyped, ordered activity that consists of operation of arrays of media content that carries information about events, social phenomena and processes in society and implies the subject's involvement in the interaction with information resources and use of media. The classification of media practices has been

developed. The criterion “degree of activity in media space” is selected for analysis. Passive, active, reactive media practices (independent variables) are described. Political and legal consciousness is defined as a kind of social consciousness. Its structural components are political and legal guidelines, representations of personality and attitudes (dependent variables). The relevance of the combination of quantitative and qualitative approaches is substantiated in the design of the study. Empirical research program has been developed and the sample of the study has been clarified. Significance of intermediate variables "Specialty", "Course", "Personal participation in the events of political and legal content" for the establishment of political and legal consciousness of students was stated. Peculiarities of students' media behavior were identified. Passive, reactive, active media practices practiced by students in modern conditions are described. High level of involvement of students in media communications is revealed. Low level of students' awareness of manipulative influences in media space is revealed.

Media practice is defined as a stereotyped, ordered activity that consists of operation of arrays of media content that carries information about events, social phenomena and processes in society and implies the subject's involvement in the interaction with information resources and use of media. The classification of media practices has been developed. The criterion “degree of activity in media space” is selected for analysis. Passive, active, reactive media practices (independent variables) are described. Political and legal consciousness is defined as a kind of social consciousness. Its structural components are political and legal guidelines, representations of personality and attitudes (dependent variables). The relevance of the combination of quantitative and qualitative approaches is substantiated in the design of the study. Empirical research program has been developed and the sample of the study has been clarified. Significance of intermediate variables "Specialty", "Course", "Personal participation in the events of political and legal content" for the establishment of political and legal consciousness of students was stated. Peculiarities of students' media behavior were identified. Passive, reactive, active media practices practiced by students in modern conditions are described. High level of involvement of students in media communications is revealed. Low level of students' awareness of manipulative influences in media space is revealed.

A training program aimed at enhancing students' competence in media practices of political and legal content is developed and tested. In order to improve the accuracy of the evaluation of the training effectiveness, an inter-subject plan is developed with three sample sets (experimental, control, placebo). Content blocks are included in the program: assimilation of knowledge about peculiarities of realization of passive, reactive, active mediapractices in political and legal content; familiarization with the psychological nature of strategies of consciousness manipulation in the media political and legal communication; working out critical thinking practices in the analysis of political and legal content.

Key words: medical practice, legal policy, medical practice of political and legal law, media activity, intensity of implementation of media practices, student's youth.

Никоненко Л. В. Социально-психологические особенности влияния медиапрактик на становление политико-правового сознания студентов. - На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.11.00 – политическая психология. - Институт социальной и политической психологии АПН Украины. – Киев, 2019.

В диссертации определены медиапрактики, которые реализуют студенты в современных условиях. Выявлены устойчивые каналы их политико-правового информирования. Медиапрактики определены как средство получения, передачи, распространения информации политико-правового содержания. Установлено, что активные, реактивные медиапрактики обуславливают высокий уровень значимости источника информации, применение пассивных медиапрактик - низкий уровень. Доказана процессуальность становления политико-правового сознания, обусловленная реализацией медиапрактик.

Определены социально-психологические особенности воздействия медиапрактик на становление политико-правового сознания студентов. Выявлено, что по мере роста медиаактивности человека образуются устойчивые связи между представлениями, положительным отношением к политико-правовому процессу и мотивацией политического участия. При низком уровне интенсивности реализации более выражена установка на консервативность.

Идентифицированы структурные и содержательные различия политико-правового сознания, обусловленные интенсивностью и медиаактивности реализации медиапрактик. Представлены результаты апробации тренинговой программы, направленной на повышение компетентности студентов в тематике медиапрактик политико-правового содержания.

Ключевые слова: медиапрактики, политико-правовое сознание, медиапрактики политико-правового содержания, медиаактивность, интенсивность реализации медиапрактик, студенческая молодежь.

Підписано до друку 20.11.2019.
Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк на різнографі.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим.